

# Huyền thoại về “Đội quân tóc dài” ở Bến Tre

Đặng Văn Tuấn

CUỘC ĐỒNG KHỞI ÍT NGÀY NỮA SẼ TRÒN 60 NĂM, ĐÚNG MỘT VÒNG CAN CHI CỦA ĐỜI NGƯỜI. CHỪNG ẤY THỜI GIAN, ĐỦ ĐỂ NÓI LÊN RẰNG, NHỮNG NGƯỜI GỖ MỒ, CẮM ĐUỐC LÁ DỪA THẮP LÊN TIA LỬA ĐỒNG KHỞI NĂM XƯA CÒN LẠI ĐÃ RẤT ÍT. CHO ĐẾN TẬN BÂY GIỜ, CẢ NHỮNG NGƯỜI TRONG CUỘC, CHỪNG NHÂN LỊCH SỬ HAY LỚP NGƯỜI CỦA THẾ HỆ HÔM NAY VÀ CẢ MAI SAU CÓ LẼ CŨNG KHÔNG SAO HIỂU HẾT SỰ THẦN KỲ, ĐỘC ĐÁO CỦA ĐỒNG KHỞI. VÌ SAO VỚI BỘ MÁY CHÍNH QUYỀN SÀI GÒN ĐƯỢC HẬU THUẦN BỞI MỘT ĐỘI QUÂN HÙNG

HẬU TÙNG RÊU RAO “MẠNH NHẤT CHÂU Á”, CỘNG VỚI SỰ ĐIỀU KHIỂN, TIẾP SỨC CỦA MỸ, VỚI MỘT MẠNG LƯỚI MẬT VỤ DÀY ĐẶC, MÀ CHỈ VỚI 162 ĐẢNG VIÊN, ĐẢNG BỘ BẾN TRE ĐÃ LÃNH ĐẠO TOÀN DÂN TỪ TAY KHÔNG NỔI DẬY DIỆT ÁC, PHÁ KIỂM, GIÀNH QUYỀN LÀM CHỦ, GIẢI PHÓNG PHẦN LỚN NÔNG THÔN? NHIỀU NGƯỜI GỌI ĐÓ LÀ “HUYỀN THOẠI QUÊ HƯƠNG ĐỒNG KHỞI”. NẾU LÀ HUYỀN THOẠI THÌ CHẮC CHẮN BÊN TRONG NÓ CÓ NHIỀU HUYỀN THOẠI KHÁC,... VÀ MỘT TRONG SỐ ĐÓ LÀ HUYỀN THOẠI VỀ “ĐỘI QUÂN TÓC DÀI”.

Dưới ánh sáng Nghị quyết 15 của Ban Chấp hành Trung ương Đảng khóa II, ngày 17-1-1960, Đảng bộ và nhân dân Bến Tre nhất tề khởi nghĩa. Chỉ trong 3 ngày, từ tay không, bằng nổi dậy của quần chúng, kết hợp binh vận và đấu tranh vũ trang dưới hình thức nghi trang Tiểu đoàn 502, bắt đầu bằng việc ôm hè, bắt hè diệt tên tổng đoàn dân vệ ác ôn, tiến lên tiêu diệt 1 tổng đoàn dân vệ, 2 đồn dân vệ và bức rút một đồn công sở xã, phá rã tế xá, tế ấp, giải tán các tổ

chức phản động và do thám, thu 32 súng, nhiều đạn và lựu đạn, giải phóng hoàn toàn 3 xã Định Thủy, Bình Khánh và Phước Hiệp. Khí thế cách mạng dâng lên ngút trời. Đến cuối tháng 1-1960, Bến Tre giải phóng gần 50 xã trong tỉnh<sup>(1)</sup>.

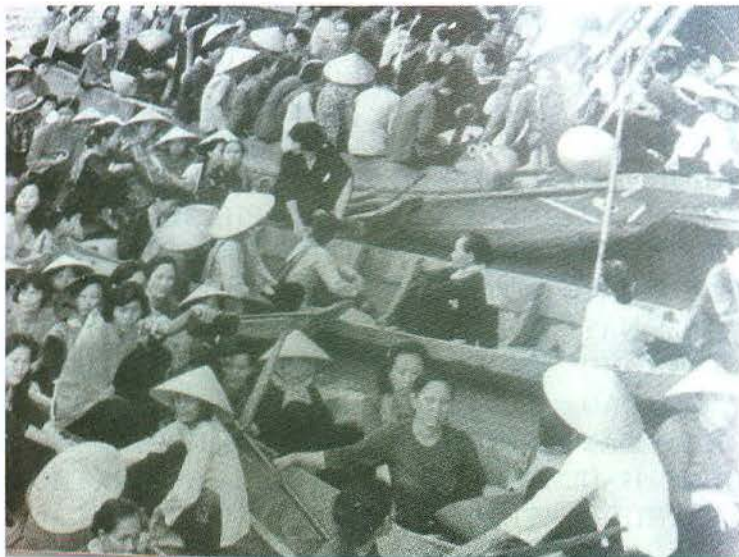
Cuộc Đồng khởi nổ ra bất ngờ, gây chấn động lớn, khiến cho địch vô cùng hốt hoảng, lúng túng. Chính quyền Diệm huy động gần hai tiểu đoàn quân (có một tiểu đoàn thủy quân lục chiến thuộc lực lượng tổng trừ bị của địch), có cả lực

lượng công an, tình báo, gián điệp về đóng tại đồn bót và liên tục căn quét vào ba xã Định Thủy, Bình Khánh và Phước Hiệp hồng tiêu diệt lực lượng ta.

Tháng 3-1960, Ngô Đình Diệm khẩn cấp xuống Bến Tre để thị sát, trấn an quân đội chính quyền, tuyên bố trước bọn tay chân cấp trung ương: “Cái ung nhọt Kiến Hòa rất nguy hiểm. Nếu không loại trừ ngay sẽ sụp đổ chế độ”<sup>(2)</sup>, đồng thời quyết định sử dụng lực lượng mạnh để đàn áp.

Từ kinh nghiệm cuộc

đấu tranh chính trị đầu tiên thắng lợi, đồng chí Nguyễn Thị Định, Nguyễn Tâm Cang (Hai Thủy) trực tiếp chỉ đạo Huyện ủy Mỏ Cày, các xã đưa lực lượng quần chúng vào thị trấn Mỏ Cày, đấu tranh trực diện với quận trưởng với khẩu hiệu: Yêu cầu ngừng bắn pháo, ngừng càn quét, không được khủng bố quần chúng, yêu cầu rút quân chấm dứt cuộc càn. Đồng bào còn sáng tạo, bí mật vận động gia đình binh sĩ, các tôn giáo tham gia đoàn đấu tranh đòi chống, con em trở về và yêu cầu chấm dứt cuộc càn.



“Đội quân tóc dài” đấu tranh 12 ngày đêm thắng lợi, phần khởi trở về. Ảnh tư liệu

Ngoài ra, bằng con đường riêng, lực lượng Quân báo Bến Tre đã đưa người thân của cán bộ cao cấp nguy quyền lọt vào bộ Tổng tham mưu Sài Gòn tác động thêm, buộc địch rút quân<sup>(3)</sup>.

Về mũi đấu tranh vũ trang, do lực lượng ta vừa mới thành lập, quân số quá chênh lệch so với gần 10.000 quân của địch nên được lệnh ém quân, không chủ động tác chiến lớn, chỉ dùng lực lượng nhỏ và vũ khí thô sơ để ngăn không cho địch tiến vào các lõm địa hình, tránh đối đầu

với địch không cần thiết.

Để xoa dịu phong trào đấu tranh chính trị ngày càng dâng cao, tên tỉnh trưởng Kiến Hòa, quận trưởng Mỏ Cày cùng với tên đại tá thủy quân lục chiến xuống xã Phước Hiệp điều tra, làm biên bản ghi nhận tội ác và hứa sẽ rút thủy quân lục chiến về. Ngày 12-4-1960, Ngô Đình Diệm phải cho rút quân, chấm dứt cuộc càn.

Chống càn thắng lợi, ta diệt trên 250 tên, thu 150 súng, trừng trị 100 tên chỉ điểm, ác ôn có nợ máu với nhân dân<sup>(4)</sup>. Danh hiệu “Đội

hiện sáng tạo Nghị quyết 15, nhờ lòng tin tuyệt đối vào sự lãnh đạo của Đảng, tin và dựa vào nhân dân, Đảng bộ đã vượt qua mọi khó khăn, lãnh đạo nhân dân làm nên cuộc Đồng khởi thần kỳ, thế và lực cách mạng chuyển lên nhanh chóng, từ bị động, gìn giữ lực lượng bước đầu giành thế chủ động chiến lược. Hội nghị rút ra kinh nghiệm, phương châm đánh địch bằng “hai chân, ba mũi”<sup>(5)</sup>, giáp công trong một người hay trong một trận đánh. Hội nghị thống nhất đồng chí Nguyễn Thị Định, Bí thư Tỉnh ủy, người trực tiếp tham gia chỉ đạo cuộc “tấn cư ngược” tiếp tục phụ trách chỉ đạo tổ chức “binh chủng đặc biệt” này thành lực lượng có tổ chức chặt chẽ, làm nòng cốt trong phong trào đấu tranh chính trị, binh vận và hỗ trợ, tạo điều kiện cho lực lượng vũ trang đánh địch. Phong trào Đồng khởi với cao điểm là cuộc chống càn gần 10 ngàn quân địch cho thấy lòng dân là cội nguồn sức mạnh, là thành trì, hậu phương vững chắc, tạo thành “thiên la địa võng”, thành hàng rào người để cán bộ, đảng viên chiến đấu với quân thù, nhờ đó, ta liên tục giành thắng lợi, giữ vững và mở rộng vùng giải phóng.

Về phía địch, chúng dùng nhiều thủ đoạn thâm độc hòng đàn áp phong trào đấu tranh chính trị của “Đội quân tóc dài”. Nhiều cuộc, chúng dùng dây thép gai vây lại, bắt các chị đem ngâm nước, phơi nắng, sau đó chỉ thả về một số người nhưng các chị kiên quyết không về, đòi thả hết mới về. Có cuộc chúng xoay sang dùng kéo cắt mái tóc dài của các chị, nhưng lập tức bị binh sĩ phản đối vì trong số đó có người thân của họ.

Có những cuộc thấy các mẹ, các chị ùn ùn kéo tới đấu tranh, chúng bắn súng để hăm dọa, ngăn chặn nhưng các chị, các mẹ cứ siết chặt tay nhau đi, có chị nào trúng đạn hy sinh hoặc bị thương thì lập tức cuộc đấu tranh chuyển hướng chống khủng bố, bắn giết người vô tội, đòi bồi thường nhân mạng, đưa người bị thương đi cứu chữa, đồng thời ta cho lực lượng tiếp viện gây thanh thế đấu tranh mạnh hơn, quyết liệt hơn. Địch bất lực, buộc phải hứa giải quyết yêu sách. Sau cùng, địch tung bọn công an, mật vụ ngấm len lỏi vào hàng ngũ đấu tranh để tìm bắt nguội các mẹ, các chị (trên đường về hoặc sau đó) mà chúng nghi là chỉ huy trực tiếp cuộc đấu tranh để dẫn phong trào. Chị Nguyễn Thị Đồi ở xã Châu Bình, huyện Giồng Trôm nguyên là chỉ huy trưởng đấu tranh chính trị tại địa phương sau nhiều lần đấu tranh trực diện bị địch bắt, tra tấn buộc phải dẫn về cơ sở cách mạng. Chị đã linh hoạt, dùng cảm dẫn bọn chúng đi vào bãi mìn, thương vong nặng trong khi chị chỉ bị thương nhẹ. Chị Nguyễn Thị Xinh (huyện Thạnh Phú) bị giặc bắt rất nhiều lần, có lần bị bắt khi đang mang thai, bị đánh đến nỗi thai chết vẫn không chùn bước. Đồng chí Trần Thị Tiết (Út Hạnh) ở xã Giao Thanh, huyện Thạnh Phú bị bắt trong lúc đi chuẩn bị Đồng khởi đợt 2, bị tra tấn vô cùng tàn bạo, đến nỗi thân thể chỉ còn da bọc xương. Lũ man rợ tưởng đã chết đem chị quăng ở nhà xác, ta cho người mang về cứu chữa,... Số lượng các chị, các mẹ bị chúng bắt bớ, giam cầm, tra tấn không sao kể hết. Mặc cho địch đàn áp, bắt bớ, giam cầm nhưng với lòng quả cảm, kiên trung và

đoàn kết sắt đá, sống cùng sống, chết cùng chết, các chị, các mẹ đã khiến cho quân địch phải khuất phục. Không những thế, phong trào đấu tranh chính trị trực diện ngày càng lan rộng với qui mô ngày càng lớn, người tham gia ngày càng đông từ em bé 5 tuổi đến bà mẹ 70 tuổi... Có lần, thấy trong lực lượng đấu tranh có đồng chí Huỳnh Thị Mùi (bi danh Xuân Liễu), xã Lương Hòa, Giồng Trôm bị mù lòa từ lúc lên 5 tuổi, chúng chế giễu "Con nhỏ này, nhìn thấy gì mà cũng đi đấu tranh", thì

mạng, có tính kỷ luật cao, có tình thương yêu "đồng đội" sâu sắc, tin tưởng nhau tuyệt đối, phối hợp nhau chặt chẽ, sống cùng sống, chết cùng chết, sẵn sàng hy sinh vì lý tưởng cách mạng. Đảng đã lãnh đạo "Đội quân tóc dài" làm nòng cốt trong các cuộc nổi dậy của quần chúng, có hiệp đồng tác chiến chặt chẽ nên đã hạn chế thương vong, thất bại, nhất là không để nhân dân đấu tranh tự phát mà được tổ chức chặt chẽ, có lý luận sắc bén và sẵn sàng đối phó mọi âm mưu, thủ đoạn đàn áp của kẻ thù.



"Đội quân tóc dài" nổi tiếng đi đầu trong các cuộc đấu tranh chống Mỹ và tay sai. Ảnh tư liệu

liên bị đồng chí đáp trả: "Tôi mù nhưng tôi biết đi con đường sáng, còn hơn mấy người có mắt mà lại đi con đường mù"<sup>(6)</sup>...

Qua quá trình đấu tranh, đối mặt với kẻ thù, "Đội quân tóc dài" đã tích lũy được nhiều kinh nghiệm về tổ chức, chỉ đạo, về vận dụng sách lược, lý lẽ để phân hóa hàng ngũ địch, đấu tranh theo phương châm "có lý, có lợi, đúng mức" để giành thắng lợi. "Đội quân" ngày càng giác ngộ chính trị, được trang bị lý luận sắc bén, hiểu rõ ý nghĩa to lớn của cách

Ngoài ra, các mẹ, các chị còn linh hoạt tấn công trực diện vào hàng ngũ địch, đánh mạnh vào tinh thần chúng, phân hóa chúng, khiến cho chúng rối loạn, đồng thời kết hợp công tác binh vận,... dùng lời lẽ, tình cảm để làm lay động tinh thần binh lính ngụy, khiến chúng chùn bước. Một số chị có sức khỏe tốt, tổ chức học võ để khi cần có thể đối phó với cảnh sát<sup>(7)</sup>. Mỗi cuộc đấu tranh quy mô lớn đều có sự hiệp đồng thống nhất chỉ đạo của cấp ủy địa phương (tỉnh, huyện, xã), có phân công cán bộ chỉ

Lễ đón nhận  
danh hiệu  
Anh hùng  
lực lượng vũ  
trang nhân  
dân. Ảnh:  
Quang Ân



huy bí mật tại chỗ có liên lạc, có trinh sát báo cáo tình hình diễn biến, nhờ đó từng cánh của mỗi xã, huyện đều có người đại diện đồn đốc, truyền lệnh rất nhanh và báo cáo xin ý kiến kịp thời, chặt chẽ. Lúc đấu tranh tại chỗ, bất kể mọi thủ đoạn đàn áp của địch, các mẹ, các chị luôn kiên cường, quyết tâm bám trụ “một tác không đi, một ly không rời”, có phân công lực lượng xung kích và chủ công, trực tiếp đòi yêu sách, lực lượng hiệp đồng tác chiến với lực lượng nhiều địa phương và lực lượng tiếp tế lương thực, hậu cần tải thương, thay “quân” và bổ sung “quân” khi cần thiết. Đặc biệt, trước khi tổ chức đấu tranh tập trung lớn trong tỉnh, huyện, ta tổ chức đi “chợ nhôi”, mỗi cuộc có từ mấy trăm đến mấy ngàn người, đa số là phụ nữ, được tổ chức chu đáo, có chỉ huy, có phương thức thực hiện. Đây thực chất là hình thức do thám, xem bọn địch đối phó ra sao để có phương thức ứng phó khi tổ chức đấu tranh chính thức. Bọn địch thừa biết nhưng chúng không dám đàn áp, khủng bố vì sợ ta sẽ quay sang biểu tình trở tay không

kịp... Từ đó, mỗi khi nghe tin các mẹ, các chị kéo đến đấu tranh, binh lính, kể cả bọn ác ôn đều hốt hoảng la lên: “Bão táp chính trị đã đến. Đội quân tóc dài đã kéo đến rồi!”. Và rồi, chúng phải thú nhận sự thất bại bằng những câu như vừa đe dọa, vừa phân trần: “Mấy bà giỏi thật. Không biết phải giải quyết cho mấy bà bằng cách nào đây. Hễ nhận đơn hứa giải quyết yêu sách thì mấy bà kéo về họp lại phát huy thắng lợi rồi động viên kéo ra đấu tranh tiếp tục đòi yêu sách cao hơn. Còn bằng khủng bố, đánh đập giải tán thì mấy bà về phát động cảm thù rồi lại kéo ra đấu tranh đông hơn”<sup>(8)</sup>,...

Phát huy kết quả Đồng khởi đợt 1, Đồng khởi đợt 2 đã khẳng định sự hoàn chỉnh trong vận dụng phương châm chiến lược “hai chân, ba mũi”. “Đội quân tóc dài” đã phối hợp với mũi binh vận và vũ trang liên tục tấn công trực diện quân địch, giành nhiều thắng lợi. Trong năm 1960, ta tổ chức được 6.875 cuộc đấu tranh chính trị trực diện lớn nhỏ với 584.704 lượt người tham gia, với quy mô ngày càng lớn, tổ chức ngày càng chặt chẽ<sup>(9)</sup>.

Như vậy, với “Đội quân tóc dài”, “Đồng khởi” ở Bến Tre đã sáng tạo một mô hình hoàn chỉnh của nghệ thuật chiến tranh nhân dân về tiến công và nổi dậy kết hợp ba mũi chính trị, binh vận, vũ trang mà sau này Trung ương đúc kết thành phương châm chỉ đạo chiến lược chung cho toàn miền Nam xuyên suốt cuộc kháng chiến chống Mỹ, cứu nước và được đúc kết thành câu ca:

*Chính trị - binh vận - vũ trang,*

*Phối hợp nhịp nhàng, ba mũi giáp công.*

*Bao vây, diệt địch, bức hàng,*

*Đứng lại chống càn, giải phóng nông thôn<sup>(10)</sup>.*

Từ kinh nghiệm của Bến Tre, “Đội quân tóc dài” nhanh chóng ra đời ở các tỉnh, lan rộng toàn miền Nam. Cùng với mũi đấu tranh chính trị do “đội quân” này làm nòng cốt, nhân dân các tỉnh Tây Ninh, Mỹ Tho, Tân An, Bạc Liêu, Cà Mau, Châu Đốc, Long Xuyên, Sóc Trăng, Cần Thơ, Kiên Phong, Kiên Tường,... đồng loạt nổi dậy. Tính đến năm 1965, từ “đội quân” hàng ngàn người ở Bến Tre nhân lên thành hàng triệu người

trong toàn miền Nam, quân số thường trực lên đến hơn 2 triệu người, tăng gấp 4 lần so với lúc mới nổ ra Đông khởi.

Tại Đại hội Liên hiệp Phụ nữ giải phóng miền Nam Việt Nam lần thứ nhất, sau khi nghe chị Nguyễn Thị Xuân (Hai Xuân), Hội trưởng phụ nữ huyện Châu Thành (Bến Tre) trình bày cuộc điều động lực lượng chính trị 25.000 người vào thị xã Bến Tre ngày 15-1-1963 với 5 mũi tiến quân, Đại tướng Nguyễn Chí Thanh đã nói: "Các chị đã thực sự chỉ huy trận đánh cấp sư đoàn rất giỏi", đồng thời đánh giá: "Phong trào đấu tranh trực diện của phụ nữ miền Nam là một phong trào độc đáo, có đầy đủ tính chất giai cấp, tính dân tộc và tính quân chúng". Phát biểu tại Lễ kỷ niệm lần thứ 20 ngày thành lập Hội Liên hiệp Phụ nữ Việt Nam (năm 1966), Chủ tịch Hồ Chí Minh nhấn mạnh: "Miền Nam anh hùng có đội quân đấu tranh chính trị gồm hàng vạn chiến sĩ toàn là phụ nữ. Họ rất mưu trí và dũng cảm làm cho địch phải khiếp sợ và gọi họ là "đội quân tóc dài". Phó Tổng tư lệnh Quân giải phóng là cô Nguyễn Thị Định. Cả thế giới chỉ nước ta có vị tướng quân gái như vậy. Thật là vẻ vang cho miền Nam, cho cả dân tộc ta"<sup>(11)</sup>. Nữ nhà báo Pháp Madeleine Riffaud, người tận mắt chứng kiến phong trào đấu tranh đã đi đến kết luận: "... Quả là ở miền Nam Việt Nam đang tồn tại một đội quân kỳ lạ, không súng ống, có mặt khắp nơi, thành thị cũng như nông thôn. Một đội quân mà các hãng thông tấn hầu như không bao giờ nói tới, song lại đóng một vai trò to lớn trong cuộc chiến đấu của nhân dân miền Nam Việt Nam chống xâm lược, ngay

trước khi người du kích đầu tiên cầm vũ khí. Đó chính là "đội quân tóc dài" tập hợp hàng triệu chiến sĩ..."<sup>(12)</sup>.

Từ đó, "Đội quân tóc dài" ở Bến Tre nói riêng, miền Nam nói chung cùng với Đảng bộ và nhân dân Bến Tre, miền Nam bằng "hai chân, ba mũi" tiến công kiên cường, bất khuất, liên tục, góp phần làm thất bại mọi chiến lược quân sự của kẻ thù, làm nên cuộc tổng tiến công và nổi dậy mùa Xuân năm 1975 với chiến dịch Hồ Chí Minh lịch sử, giải phóng hoàn toàn miền Nam, thống nhất đất nước.

Như vậy, có thể khẳng định, cùng với Đông khởi, "Đội quân tóc dài" ở Bến Tre đã góp phần làm rạng rỡ thêm truyền thống anh hùng, bất khuất, trung hậu, đảm đang của người phụ nữ Việt Nam, xứng đáng là con cháu của Bà Trưng, Bà Triệu, xứng đáng với danh hiệu 8 chữ vàng "Anh dũng Đông khởi, thắng Mỹ, diệt ngụy". Đặc biệt, ngày 6-8-2018, "Đội quân tóc dài" cùng Hội Phụ nữ giải phóng tỉnh Bến Tre được vinh dự lớn khi đón nhận danh hiệu "Anh hùng Lực lượng vũ trang nhân dân" do Chủ tịch nước Cộng hòa Xã hội Chủ nghĩa Việt Nam phong tặng. ■

#### CHÚ THÍCH:

1. Vũ Như Khôi, Nguyễn Văn Trường, Lê Thị Hồng, *Từ phong trào Đông khởi đến đại thắng mùa xuân 1975*, Nxb. Quân đội Nhân dân, Hà Nội, 2015, tr.44.
2. Tỉnh ủy Bến Tre, *Huyền thoại quê hương Đông Khởi*, Nxb. Quân đội Nhân dân, Hà Nội, 2008, tr.112.
3. Tỉnh ủy Bến Tre, *Huyền thoại quê hương Đông Khởi*, Sđd, tr.357.

4. Bên ta hy sinh 3 chiến sĩ, 5 chiến sĩ bị thương nhẹ. Nhân dân bị giặc giết 51 người (bao gồm 36 người bị chôn sống, trong số đó có 5 người già từ 60 - 70 tuổi, 3 em bé từ 3 - 5 tuổi, 3 phụ nữ có mang gần ngày sinh), 84 người bị bắt, tra tấn, 57 phụ nữ bị hãm hiếp, 33 căn nhà dân bị đốt cháy. Nhân dân bị cướp nhiều tài sản, trị giá ước tính khoảng 5 triệu đồng tiền mặt đương thời.

5. Hai chân gồm chính trị và quân sự; ba mũi gồm chính trị, binh vận và vũ trang.

6. Nguyễn Thị Định: "Không còn con đường nào khác", Hồi ký, in trong sách *Nguyễn Thị Định, Nữ tướng anh hùng*, Nxb. Chính trị Quốc gia, Hà Nội, 2015, tr.122.

7. Tạ Thị Kiều: "Sự ra đời của Đội quân tóc dài trong phong trào Đông khởi (1959 - 1960) - Những kinh nghiệm trong công tác vận động phụ nữ hiện nay", in trong tập Kỷ yếu Hội thảo khoa học *Phong trào Đông khởi (1959 - 1960) - Trí tuệ, sáng tạo của quân và dân đồng bằng sông Cửu Long*, Nxb. Quân đội Nhân dân, Hà Nội, 2010, tr.526.

8. Nguyễn Minh Đường: "Huyền thoại quê hương Đông Khởi", in trong sách *Huyền thoại quê hương Đông khởi*, Sđd tr.164.

9. Nguyễn Thị Định: "Bến Tre Đông khởi năm 1960", in trong sách *Huyền thoại quê hương Đông khởi*, Sđd, tr.82.

10. Hội đồng chỉ đạo biên soạn Lịch sử Nam bộ kháng chiến, *Lịch sử Nam bộ kháng chiến*, Sđd, tập 2, tr.276.

11. Hồ Chí Minh: *Toàn tập*, Nxb. Chính trị Quốc gia Sự thật, Hà Nội, tập 15, tr.173.

12. Hội đồng chỉ đạo biên soạn Lịch sử Nam bộ kháng chiến, *Lịch sử Nam bộ kháng chiến*, Sđd, *Những vấn đề chính yếu trong Lịch sử Nam bộ kháng chiến (1945 - 1975)*, tr.784.